

А. О. Сіленко

СІМ'Я У ОБ'ЄКТИВІ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

На фоні важкої економічної ситуації, що склалася в нашій країні, крім інших негативних чинників, усе більш чітко виявляється криза сім'ї, не тільки як соціального, але і політичного інституту суспільства. Криза полягає в тому, що сім'я втрачає спроможність виконувати свої традиційні функції: організацію сімейного життя, народження і виховання дітей, відтворення населення і робочої сили. Причому, це характерно не тільки для України, але і для всіх постсоціалістичних країн. Аналізуючи соціальну ситуацію в цих країнах, можна зробити висновок про наявність причинно-слідчого зв'язку між матеріальним становищем населення і демографічними показниками народжуваності. Так, наприклад, у Польщі, як відзначає Е. Шестакова, "С кожною новою дитиною ризик виявитися в зоні бідності зростає майже вдвічі". Якщо в цій країні серед бездітних пар під категорію бідних потрапляють 3,4%, то серед сімей з однією дитиною цей показник складає 6%, із двома дітьми — 11,7%, із трьома — 22,9%, із чотирма і більш — 42%. У Угорщині 42% дітей до 6 років і 37% у віці 7-14 років належать до найбільше бідних верств населення [1]. Те ж саме спостерігається й в Україні. Так, наприклад, у 1995-1996 р. бідність і малозабезпеченість була поширеною серед 29,5-44,5% сімей, тобто від третини до половини населення України жило в бідності. Показниками бідності сімей стали такі ознаки: наявність трьох і більш дітей у сім'ї, утримання, самотні матері з дітьми, батьки яких ухиляються від сплати аліментів та ін. Такі групи населення склали в 1993-1994 р. 10-20% від загальної чисельності населення України [2]. А в 1997 році в ході соціологічного опитування 47,8% респондентів відзначили значне погіршення матеріальних

умов своєї сім'ї. Середньодушевий прибуток сімей, опитаних за місяць у 1997 р., склав у доларовому еквіваленті 33 у.о., що майже в 3 рази вище відповідного показника в 1994 р. Але, з огляду на рівень цін на товари і послуги, зазначений прибуток матеріальні умови української сім'ї не поліпшив, про що свідчать такі дані. Так, якщо в 1994р. хоча б один похід по магазинах у тиждень (без урахування покупки продуктів) здійснили 22,9% опитаних, то в 1997 р. — 16% [3].

Важке матеріальне становище, у якому виявилася більшість населення України, не могло не позначитися на зниженні народжуваності і збільшенні смертності. Так, із 1991 р. фіксується негативний показник природного приросту населення України, досягнувши в січні-червні 1998 р. мінус 6,5чол. у розрахунку на 1000 жителів [4].

Крім цього спостерігається значне скорочення працездатного населення. Якщо на початку 1992 р. питома вага дітей і підлітків молодше працездатного віку складала у загальній чисельності жителів 22,6%, а осіб у віці старше працездатного — 21,7%, то на початку 1998 р. ці цифри були відповідно вже 20,7 і 23,2% [5].

Крім матеріального фактора, погіршенню демографічної ситуації в Україні сприяють і проблеми медичної властивості. Так, по наявним даним, біля 20% подружніх пар не можуть мати дітей через жіночу і чоловічу безплідність. З метою допомоги таким сім'ям з ініціативи Міністерства охорони здоров'я України в Києві створений інститут генетики репродукції, що став філією Чикагського інституту репродуктивної генетики [6]. Ідея, на перший погляд, дуже цінна, якби не одне але... Як-от, досить висока вартість подібних медичних послуг, що доступні сьогодні тільки багатим бездітним сім'ям. Та-

ким чином, з одного боку, держава виражає обґрунтовану стурбованість із приводу грядущого старіння населення з усіма витікаючими з цього політичними, соціальними й економічними наслідками, з іншого боку — створює умови, при яких сім'ї з низькими прибутками і наявними медичними проблемами, приречені на бездітність.

На мою думку, якщо держава зацікавлена в підвищенні народжуваності, то на даному етапі вона повинна взяти на себе фінансування лікування малозабезпечених громадян.

Таким чином, можна зробити висновок, що нарізла необхідність розробки нової концепції соціального захисту сім'ї. Як відзначає Н.Римашевська, підтримка сім'ї тим більше важлива, що вона "стає каталізатором формування середнього класу, без котрого неможливо не тільки затвердження нормальних ринкових відносин, але і досягнення необхідної економічної ефективності реформ [7].

Необхідно враховувати і політичний аспект підтримки сім'ї. По-перше, самі дорослі батьки є виборцями. Отже, увага або неухважність до їхніх проблем з боку влади обов'язково відбивається на їхніх політичних установах. По-друге, сім'я є найважливішим агентом політичної соціалізації. Як відзначають дослідники, існує пряма залежність між політичною поведінкою батьків і дітей. Так, за даними досліджень, проведених у США, електоральна поведінка дітей виявляється сильно пов'язаною електоральними перевагами батьків. Якщо, наприклад, батьки на виборах голосують за представників республіканської партії, то велика можливість того, що їхні діти також будуть голосувати за цю ж партію [8]. Звідси, можна зробити і ще один висновок — про зв'язок між демографічною політикою держави і досягненням легітимності влади.

У економічно розвинених країнах уже накопичений певний досвід підтримки сім'ї. Основна цінність цього досвіду, на мій погляд, складається в тому, що він спирається не на принцип

швидкої допомоги у важких випадках, а носить профілактичний характер.

У країнах Центральної і Східної Європи політика у відношенні сімей розглядається не тільки як боротьба з бідністю, але і як засіб досягнення певної соціальної справедливості і проведення раціональної демографічної політики [9].

Звичайно, оптимальним засобом поліпшення стану соціальної сфери є її активне фінансування, що можливо тільки при відповідному рівні розвитку виробництва. Проте, поки ця економічна задача не вирішена, актуальним стає пошук нових моделей соціального захисту — ефективних і не потребуючих величезних матеріальних витрат. І, у першу чергу, на мій погляд, необхідно створити правову базу, що забезпечує розвиток соціальної сфери. Так, наприклад, нам необхідні закони, що чітко визначають цілі і принципи надання соціального захисту і коло осіб, що мають право на її одержання. Особливо важливе значення має розробка механізмів, що забезпечують виконання наявних законів. Як показує практика, багато які з ухвлених у нашій країні законів, не мають джерела фінансування.

Так, наприклад, Кабінетом Міністрів України ще в 1992 році була прийнята довгострокова програма поліпшення стану жінок, сім'ї, охорони материнства і дитинства, а в 1995 р. — Національна програма планування сім'ї. У 1996 р. Указом Президента України була затверджена великомасштабна соціальна програма "Діти України". Дотепер у реалізації цих програм істотних зрушень немає.

Обмежені фінансові можливості є проблемою і у країнах Східної Європи. У зв'язку з цим система соціального захисту стала більш виборчою. Це означає, що, у першу чергу, вона орієнтована на найбільше нужденних, тобто стає адресною. Наприклад, в Угорщині, із середини 1995 р. право на одержання дитячих посібників одержали тільки ті сім'ї, чий прибуток виявився меншим визначеного державою рівня, і які володіють

майном не дорожче 10 млн. форинтів і автомобілем не дорожче 2 млн. форинтів. Як відзначає О.Шестакова, ці міри скоротили чисельність одержувачів посібників на 20% [10]. У Болгарії право на щомісячну соціальну допомогу мають громадяни, чий прибуток нижче мінімального базового прибутку, а також ті, хто в силу різноманітних об'єктивних причин не в змозі задовольняти першочергові життєві потреби. Проте, при подачі заяви з проханням про допомогу заявник зобов'язаний надати відомості про своє майнове положення, у тому числі, про вільну житлову площу. Так, наприклад, якщо сім'я з 1-2 чоловік займає 2-кімнатну квартиру, а відповідно до ухвалених в Болгарії житлових норм, їй покладається 1-кімнатна квартира, це означає, що даній сім'ї в соціальній допомозі може бути відмовлено, тому що в неї є можливість одержання прибутку від здачі вільної площі в найм [11].

Як свідчить досвід багатьох країн, надання адресного характеру соціальній допомозі сприяє введення заявного принципу, тобто, підставою для одержання такої допомоги служить заява того, хто звертається, у якій він повинен зазначити всі відомості про себе, що стосуються здоров'я і працездатності, віку, родинного стану, джерела прибутку і т.д. Проте, із метою запобігання зловживань надана інформація потребує перевірки, що здійснює соціальна служба і тільки після цього приймається рішення про надання або ненадання державної соціальної допомоги заявнику. Як вважають деякі дослідники, така практика веде до роздування штатів соціальних служб і їхньої бюрократизації. І в такому випадку економічна вигода зводиться до нуля.

Проте, сучасний розвиток інформаційних і комунікативних технологій розкриває перед соціальними службами великі можливості по зниженню собівартості наданих послуг, а також для поліпшення якості обслуговування.

Як же визначити ступінь потреби, щоб виділити тих, хто може претендувати на одержання допомоги?

Нова модель задоволення потреб дітей, запропонована авторами Регіональної моніторингової доповіді за результатами дослідження положення в країнах із перехідною економікою, бере за основу поняття континіуму потреб і пропонує диференціювати дітей по чотирьом категоріям: "Низький ризик", "Середній ризик", "Високий ризик", "Відсутність батьківського виховання" [12]. Рівень потреб дитини є сумою факторів ризику, що визначаються особистими обставинами дитини, можливостями сім'ї по задоволенню потреб дитини, наявністю пільг і послуг у підтримку дитини і сім'ї. З метою планування послуг доцільно знайти золоту середину між ризиком і захисними факторами. Якщо потреби дитини великі, а в сім'ї є можливість їх задоволення, підтримка зменшується. Ризик визначається сумою ризиків дитини і батьків. Наприклад, ризик дитини включає невідвідування занять, занедбаність, стан здоров'я і т.д., ризик батьків — несприятливі умови, алкоголізм, наркоманія і т.д., а також враховується соціальний ризик (велика сім'я, злидні, відсутність житла). Оцінка ризику залежить від того як довго зберігається потреба в підтримці. Передбачається також, що можливий перехід дітей з однієї категорії в другу, відповідно до зміни обставин їхнього життя. Дана модель припускає необхідність пошуку справедливого засобу привести у відповідність потреби, що зростають, і ресурси, що скорочуються. У залежності від ступеня ризику можуть бути прийняті такі міри: загальні пільги і послуги для сім'ї і дитини; спеціалізовані послуги підтримки сім'ї; внесімейне виховання (усиновлення, прийомне виховання, виховні установи).

Зрозуміло, що фінансування всіх пільг і послуг для нужденних сімей із дітьми, для держави є важким фінансовим тягарем. Тому доцільно для цих цілей залучати кошти місцевих органів управління, неурядових добровільних організацій, підприємств малого і середнього бізнесу.

Оцінюючи заходи соціальної політики України, орієнтовані на підтримку сім'ї, у цілому, можна констатувати, що у своїй основі вони спираються на систему пільг, розмір яких визначається не потребами сім'ї, а фінансовими можливостями держави. Таким чином, теперішня сімейна політика нічим не відрізняється від колишньої, основним елементом якої були негрошові компенсації на фоні низької заробітної плати (наприклад, пільги при розподілі житла, дефіцитних товарів).

На мій погляд, суть сучасної соціальної політики повинна полягати не в розподілі коштів сьогодні, а в збільшенні прибутковості сімейного бюджету завтра шляхом надання сім'ї з декількома дітьми можливості самій себе утримувати, а для цього, у першу чергу, необхідно створити систему високої трудової мотивації. Виняток повинні складати екстремальні ситуації, у яких без допомоги держави не обійтися.

На думку В.Макарова, сучасне суспільство повинно забезпечити високі життєві стандарти з меншими витратами. Ця ціль, як вважає дослідник, може бути досягнута тільки за умови розвитку трьох найважливіших програм: програми виховання нової людини, суть якої в необхідності формування моральних принципів у людині, уявлень про базову систему цінностей у процесі виховання; програми здоров'я і програми освіти, важливість якої В.Макаров підкреслює особливо [13]. Дійсно, без освіти у суспільства немає майбутнього. Наприклад, у США діє спеціальна державна програма "Меріт", відповідно до якої у всіх школах відбираються найбільш талановиті діти, яким дається можливість одержати освіту в кращих коледжах і університетах країни. Як відзначають американські спеціалісти, мета таких програм не в "виращуванні геніїв", а в забезпеченні кожній талановитій дитині можливості одержання кращої освіти незалежно від майнового положення батьків. Отже, підтримка сім'ї, у першу чергу, вигідна для суспільства.

Таким чином, можна зробити висновок, що сім'я грає важливу роль у су-

спільному розвитку. Саме через сім'ю держава може домогтися вирішення найважливіших для нашої країни соціальних і політичних проблем. Від того, як їй це вдасться, залежить зміст функції, що буде здійснювати сім'я: зберігання духовного потенціалу, генофонду, української ментальності або дестабілізації соціального і політичного життя.

Література:

1. Шестакова Е. Реформирование системы социальной защиты населения в странах Восточной Европы // МЭ и МО.- 1997.- № 1.- с.49.
2. Соколик М. Оценка бедности в Украине в 1995-1996 гг. // Экономика Украины.- 1998.- № 1.- С.65.
3. Головаха Е.І., Паніна Н.В. Тенденції розвитку Українського суспільства 1994-1997 р.р. / Соціологічні показники.- К. 1998.- С.25-26.
4. ;. Куценко В., Богуш Л. Потенциал сферы здравоохранения: региональные аспекты // Экономика Украины.- 1999.- № 3.- с.63.
5. Там же.- С.64.
6. Газета "Сегодня" — 7 августа 1999 г.- С.18.
7. Римашевская Н. Либерализм и социальные гарантии в условиях переходной экономики // Проблемы теории и практики управления.- 1999.- 3.- С.43.
8. Гозман Л.Я., Шестопал Е.Б. Политическая психология.- Ростов-на-Дону.- 1996.- С.80.
9. Шестакова Е. Реформирование системы социальной защиты населения в странах Восточной Европы // МЭ и МО.- 1997.- № 1.- С.49.
10. Там же.- С.49.
11. Там же.- С.48.
12. Дети риска в Центральной и Восточной Европе: угрозы и надежды / Исследования положения в странах с переходной экономикой / Флоренция, Италия.- 1997.- С.108.
13. Макаров В. Государство в российской модели общества // Проблемы теории и практики управления.- 1999.- № 1.- С.66.